

ir) ve birkaç ilâve parça yer alır. Yirmi iki gazel, girizgâhı takip eden tasvir kısmı ile gazel ve medih bölümlerinden oluşan üçlü bir forma sahiptir. Otuz dokuz gazel ise gazel ve medih bölümlerinden meydana gelen ikili bir yapı arzeder. Tasvirler genellikle klişeleşmiş teşbih, temsil, mecaz ve kinaye motifleriyle işlenmiş olmakla birlikte yer yer orijinal figürlere de rastlanır. Kasidelerin çoğunun sonunda, kabileler arası kan davaları, hiciv, şairin kendisi ve kabilesiyle övünmesi (fâhr) gibi kısimlar yer alır. Mersiyelerde kadın ağrısı, savaşçı bir ruhu yansıtan ağıt, dinî formüller ve klişeleşmiş ifadelerle başlayıp sona eren İslâmî ağıt örnekleri görülmekle birlikte bunların ekserisi çok konulu kaside özelliği gösterir. Kıtaların çoğunda da kabileler arası savaş ve hicivle fâhr temaları işlenmiş, diğerlerinde ise at, keçi, av ve içki tasvirleri, gazel, sitem, gençliğe atf, yaşlılık ve ölüm gibi konulara temas edilmiş, özellikle muhadram şairlerinin şiirlerinde insanın alın yazısı meselesine önemli bir yer ayrılmıştır. Antolojideki şiirler, Arap şiir türleriyle ilgili çalışmalar için zengin bir malzeme sunduğu gibi Araplar'ın Câhiliye devriyle bedevî ve içtimâî hayatına dair önemli bilgiler içerir.

Eserin kırk kaside ihtiva eden birinci cüzü ilk defa Heinrich Thorbecke tarafından neşredilmiştir (Leipzig 1885). Daha sonra eserin tamamını Charles James Lyall, Ebû Muhammed el-Enbârî şerhi ve İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (*Diwân al-Mufaḍḍaliyyât ma'a şarḥ vâfir li-Abi Muḥammad el-Qâsim b. Muḥammad b. Baṣṣâr al-Anbârî*, I-II, Oxford 1918-1921). Bu neşir için Anthony Ashley Bevan ayrıntılı bir indeks hazırlamıştır (Leiden-London 1924). Eserin birinci cüzü, Enbârî şerhiyle birlikte *Dîvânü'l-Mufaḍḍaliyyât* adıyla İstanbul'da da basılmıştır (1308). Kitabı Ebû Bekir b. Ömer ed-Dağistânî el-Medenî kısa açıklama notları ve tashihlerle (Kahire 1324), Hasan es-Sendûbî de kısa bir şerhle birlikte (Kahire 1345) yayımlamış, ilmî neşri ise Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından gerçekleştirilmiştir (Kahire 1361/1942, I-II, 1371/1952). Bu neşirde her şair kısaca tanıtılmış, kasidelerin söylendiği ortam, söyleniş amacı, anlam ve tarihiyle garîb kelimeler ve müphem yerler Enbârî şerhi esas alınarak açıklanmış, sonuna da ayrıntılı indeks eklenmiştir.

el-Mufaḍḍaliyyât'ın en eski şerhi Ebû Muhammed Kâsım b. Muhammed el-En-

bârî'ye (ö. 305/917) aittir. Bu eser, başta Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî ile Ebû İkrime ed-Dabbî olmak üzere Ebû Amr Bûndâr el-Kerhî, Ebû Bekir el-Abdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Rüstem, Ali b. Sînân et-Tûsî gibi kadîm âlimlerden yapılan nakillere dayandığı ve Ahmed b. Ubeyd b. Nâsîh tarafından gözden geçirildiği için en güvenilir şerh olarak kabul edilmiştir. Şârihin oğlu Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî ve birçok öğrencisi şerhi Enbârî'den okuyarak rivayet etmiştir. Daha muhtasar olan Hatîb et-Tebrîzî'nin şerhini Fahreddin Kâbâve (Dimaşk 1968-1971) ve Ali Muhammed el-Bicâvî (Kahire 1977) yayımlamıştır. Ebû Ali el-Merzûkî şerhinin 560 varak hacmindeki bir yazması Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 7446). Ayrıca meçhul bir müellife ait 181 varaklık eksik bir şerh Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 3426). Ebû Ca'fer en-Nehhâs ile Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin şerhleri zamanımıza ulaşmamıştır. Muhammed Saîd eş-Şevvây, *el-Mesô'ilü'n-naḥviyye ve's-şarfiyye fi şerhi'l-Kâsım el-Enbârî li'l-Mufaḍḍaliyyât* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1409, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye).

BİBLİYOGRAFYA

Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaḍḍaliyyât* (nşr. Ahmed M. Şâkir – Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1361, neşredenlerin girişi, s. 17, 22-24; Ebû Ali el-Kâfî, *Ẓeylû'l-Emâlî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), III, 130-132; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 68-69; Hatîb, *Târiḥu Bağdâd*, XIII, 121-122; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerî), Zerkâ (Ürdün) 1405/1985, s. 67-69; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*, XIX, 164-167; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhû'r-ruvât*, III, 298-305; Süyûtî, *el-Müzhîr fi 'ulûmî'l-luğa ve enuâ'ihâ* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dârü ihyâ'î'l-kütübü'l-Arabiyye), II, 319; Blachère, *Târiḥu'l-üdeba*, s. 178-179; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 31; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ' ve devâvîn*, Beyrut, ts. (Mektebetü dâri's-şark), s. 135-139; Sezgin, *GAS*, II, 85-87, 201; Brockelmann, *GAL* (Ar.), I, 72-74; Ömer Ferruh, *Târiḥu'l-üdeba*, II, 119-120; Nâsirüddin el-Esed, *Meşâdirü's-şî'ri'l-Câhili*, Beyrut 1988, s. 573-577, 590; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü'l-şâmil*, III, 476-477; Kenan Demirayak – Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2000, s. 46; W. Caskel, "Ein Missverständnis in der Mufaddaliyyât", *Oriens*, VII/2 (1954), s. 290-303; Abdülazîz el-Meymenî, "el-Mufaḍḍaliyyât şâhibühe'l-aşlî", *Mecelle-tü'l-Mecma'i'l-ilmîyyi'l-Hindî*, II/1-2, Aligarh 1977, s. 44-48; Mustafa Abdülvâhid, "Menhecü'l-iḥtiyârâtü's-şî'riyye beynel-Mufaḍḍaliyyât ve'l-Aşmafiyyât", *Buḥûşü Külliyyeti'l-luğati'l-Arabiyye*, sy. 2, Mekke 1404-1405, s. 98-122; Zekî Zâkir el-Ânî, "Dirâse cedide li'ḥtiyânî'l-Mufaḍḍal ed-Dabbî el-müsemma't bi'l-Mufaḍḍaliyyât", *el-Meurid*, XIX/2, Bağdad 1410/1990,

s. 100-110; Renate Jacobi, "el-Mufaḍḍaliyyât", *EL²* (İng.), VII, 306-308; G. Borc, "al-Mufaddaliyyât", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, II, 537-538.

HÜSEYİN ELMALI

MUFADDALİYYE

(المفضلية)

Hattâbiyye'ye mensup olan Mufaddal b. Ömer es-Sayrafi'nin (II./VIII. yüzyıl) görüşlerini benimseyen aşırı Şii fırkası (bk. HATTÂBİYYE).

MUFÂRİKÂT

(المفارقة)

Maddeden bağımsız soyut cevherler anlamında felsefe terimi.

Arapça *mufârik* (ayrılan) sıfatının çoğulu olan *mufârikât* İlk ve Ortaçağ felsefesinde maddeden bağımsız, ayrık (bizâtihi soyut) olan aşkın varlıkları ifade eder. Çeşitli varlık türlerini anlatan cevher kavramının tasnifinde cevherler temelde maddî (birleşik) ve mânevî (basit, soyut) olmak üzere ikiye ayrılır. İnsan aklının soyutlama ve birleştirme işlevi sonunda elde edilen bağımsız küllî kavramlara "el-cevâhîr-ül-mücerrede" (mücerredât) denildiği gibi ezelfi-ebedî ve mükemmel olarak nitelenen ay üstü âlemdeki küllî nefis, küllî akıl, faal akıl ve küllî ruh gibi doğrudan soyut, maddeden ayrık olan metafizik varlıklar da *mufârikât* terimiyle ifade edilmektedir. Söz konusu varlıkların bazan mücerredât diye anılmasından dolayı *mufârikât* ile mücerredât arasında içlem-kaplam ilişkisi bulunduğu söylenebilir. Buna göre mücerred olan her şey *mufârik*ti, fakat her *mufârik* mücerred değildir. Çünkü *mufârik* olan, zihnin soyutlaması sonucu bu niteliği kazanmış değildir; o ontolojik anlamda bizâtihi soyut ve ayrık bir cevherdir.

Fârâbî, *Risâle fi İsbâtî'l-mufârikât* adlı eserinde mahiyetçe birbirinden farklı dört *mufârik* varlık mertebesinin bulunduğunu çeşitli delillerle ispata çalışır. Bunlardan birincisi sebepsiz olan ilk varlık, ikincisi faal akıllar adı verilen ve ilk akıldan itibaren ay feleğine kadar olan gök varlıklarının aklı, üçüncüsü semavî güçler, dördüncüsü fert ve şahıs olarak çokluk ifade eden insan nefisleridir. Ayrıca filozof bu metafizik varlıkların dört genel niteliğinin bulunduğunu belirtir.

Buna göre, **a)** Mufârik varlıklar cisim değildir; **b)** Basit varlık oldukları için oluş ve bozuluşa uğramazlar, dolayısıyla ölüm-süzdürler; **c)** Bunlar bizâtihi şuurlu varlık olduklarından kendi varlıklarını bilirler, yani mufârik demek salt şuur ve akıl demektir; **d)** Her mufârik varlık maddeden alınan hazla ölçülemeyecek derecede büyük bir hazla mutludur.

Ay üstü âlemdeki bu soyut ve aşkın varlıklarla dinî terminolojide sadece iman konusu olarak kabul edilen mânevî varlıklar arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle bâtinîler ve bu hususta onlara yakın duran İhvân-ı Safâ ile İsrâkî filozoflar dinî terminolojideki "el-meleü'l-a'lâ"nın feleklerin akli, meleklerin ise feleklerin nefsi olduğunu ileri sürmüşlerdir (Tehânevî, II, 1606). Ancak kelâmcılar, bu tür metafizik varlıkların mahiyeti hakkında akıl yürütmenin doğru olmadığı görüşündedir. Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife*'de filozofların bu konudaki düşüncelerini tutarlı bir şekilde eleştirmiştir (Gazzâlî, s. 254 vd.).

Eski Yunan'da "genel görüşe ters düşün kanıtlanmamış yargılar" anlamındaki paradoks (Gr. paradoxos) kelimesi İslâmî literatürde mufârik terimiyle karşılanmaktadır. Ahlâk terminolojisinde "el-mufârikâtü'r-Revâkıyye" terkibi Stoa'nın ah-lâkî hipotezlerini ifade etmektedir. Genellikle gönül almak, teselli ve teşvik etmek için kullanılan yargıların herhangi bir kanıtı yoktur. Meselâ, "Filozof mâsumdur, filozof için ıstırap söz konusu değildir, durum ne olursa olsun o her zaman mutludur, tek özgür ve tek zengin filozoftur" gibi yargılar paradoks olarak nitelenmektedir (Lalende, II, 935).

BİBLİYOGRAFYA

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1606; Fârâbî, *Risâle fi'İsbâtî'l-mufârikât*, Haydarâbâd 1345, s. 2-3; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. Mâcid Fahrî), Beyrut 1405/1985, s. 295-302; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1927, s. 254 vd.; A. Lalende, *Mevsû'atü'l-Lâland el-felsefiyye* (trc. Halîl Ahmed Halîl), Beyrut 1996, II, 935; Cîrâr Cihâmî, *Mevsû'atü'l-muştalahâtü'l-felâsefe 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1998, II, 828; Semîh Dügaym, *Mevsû'atü'l-muştalahâtü'l-imâm Fahriddîn er-Râzî*, Beyrut 2001, s. 747-748.

MAHMUT KAYA

MUFASSAL

(المفصل)

Kur'an-ı Kerim'de
Kâf sûresiyle başlayıp

Nâs ile biten kısa sûrelerin ortak adı

(bk. SÛRE).

el-MUFASSAL

(المفصل)

Zemahşerî'nin
(ö. 538/1144)

Arap gramerine dair eseri.

Kitabın adını müellifi *el-Mufaşşal fî şan'ati'l-i'râb* olarak kaydettiği halde râ-vi veya müstensihleri tarafından *el-Mufaşşal fî'n-naḥv* (fî 'ilmi'n-naḥv, fî 'ilmi'l-'Arabiyye) adlarıyla da zikredilmiştir. Bazı matbu nüshaları ise *el-Mufaşşal fî şan'ati'l-i'râb* (fî 'ilmi'l-'Arabiyye, fî 'ilmi'l-luḡa) gibi isimler taşır. Zemahşerî, eserinin girişinde Arap diline hayranlığını belirttikten sonra özellikle ana dili Arapça olmayan müslümanların bu dile olan ihtiyacına temas etmiş ve kitabını bu ihtiyacı giderme arzusuyla kaleme aldığını belirtmiştir.

el-Mufaşşal'ı isimler, fiiller, harfler (edatlar) ve bunlar arasındaki ortak hususları kapsayan müşterekler olmak üzere dört ana bölüme, her bölümü sınıflara, her sınıfı da fasıllara ayıran müellif, birinci bölümde isim ve çeşitlerini, i'râb-binâ, ma'rife-nekre, tesniye-cemi, müzekker-müennes, tasgîr-nisbet durumlarını, sayı isimlerini ve fiil işlevi gören isimleri türeme özellikleriyle ele almış, ikinci bölümde fiilleri zaman, i'râb-binâ, geçişli-geçişsiz, etken-edilgen, tam-nâkis, mücerred-mezîd, övme-yerme, mukârebe ve taaccüb yönleriyle incelemiştir. Üçüncü bölümde izâfet (cer), atıf, nefiy, nidâ, istisna, istifham ve şart harfleri gibi bütün çeşitleriyle edatları; dördüncü bölümde imâle, vakıf, kasem, vasıl ve kat' hemzesi, iki sâkin harfin çakışma durumu (iltikâü's-sâkineyn), ibdâl, i'lâl ve idgam bahislerini açıklamıştır.

Seçmeci ve uzlaştırmacı Bağdat ekolüne mensup olan Zemahşerî eserinde daha çok Basralı gramer âlimlerinin, zaman zaman Küfeliiler'in, bazan da Ebû Ali el-Fârisî ile öğrencisi İbn Cinnî'nin görüşlerini benimsemiş, yer yer kendi fikirlerini de ortaya koymuştur. Özlü anlatımın gereği olarak görüş farklılıklarını ele almamasına ve düşüncelerini benimsediği gramer âlimlerinin adlarını çok defa zikretmesine rağmen Araplar'dan doğrudan yaptığı nakillerde kabile isimlerini kaydetmeye özen göstermiştir. Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının muhtevasını özgün bir düzenle eserine yansıtmaya birlikte birçok konuda onun değil Halîl b. Ahmed, Ahfeş el-Evsat, Müberred ve Zeccâc gibi diğer

Basralı gramerçilerin fikirlerini tercih etmiştir. Nakillerinin tarafsızlığıyla tanınan eserde tarif ve kaidelere önem verilmiş, bunlar âyet ve şiirlerle desteklenmiş, günlük konuşmalarda yaygın biçimde kullanılan misallerle açıklanmıştır.

el-Mufaşşal plan ve tertibinin düzgün, anlatımının kolay, muhtevasının zengin olması sebebiyle kendi zamanına kadar Arap gramerine dair yazılmış eserlerin en mükemmeli olarak kabul edilmiş, âlimler arasında geniş kabul görmüştür. Kitabın hayranlarından olan Dimaşk Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam'ın onu ezberleyenleri otuz (veya 100) dinar ve hil'atla ödüllendirdiği kaydedilir (İbn Kesîr, XIII, 121).

Bilhassa VI ve VII. (XII ve XIII.) yüzyıllarda Hârizm ve Horasan gibi doğu ülkelerinde yegâne ders kitabı olan *el-Mufaşşal* Suriye, Mısır, Irak, Hicaz ve Yemen'de de okutulan kitapların önünde yer alıyordu. Mağrib ülkeleriyle Endülüs'te ise müellifinin Mu'tezilî olması yüzünden yayılma imkânı bulamamıştır. İbn Mâlik'in eserlerinin okutulmasını tavsiye eden Ebû Hayyân el-Endelüsî Zemahşerî'ye ve kitabına eleştiriler yöneltmekte, Ebû'l-Haccâc İbn Ma'zûz el-Kaysî el-Endelüsî'nin *et-Tenbîh 'alâ aḡlâtü (egâliṭü)'z-Zemahşerî fî'l-Mufaşşal* ve *mâ ḥâlefe fihî Sibeveyhi* adıyla bir reddiye yazdığını belirtmektedir (*el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, IV, 372). Eserin İbn Mâlik tarafından *el-Mufaşşal* (*el-Mufaşşal*) adıyla manzum hale getirilmesi ve kitapta geçen şâhid beyitlere dair *Zikru me'ânî ebniyeti'l-esmâ'i'l-mevcûde fî'l-Mufaşşal* adlı bir şerh yazılması onun *el-Mufaşşal*'la ilgili tenkitlerinin (Safedî, III, 363) ihtiyatla karşılanması gerektiğini gösterir.

Telifinden itibaren *el-Mufaşşal* üzerine şerh, hâşiye, ihtisar ve nazma çekme şeklinde pek çok çalışma yapılmıştır. *Ḥavâşî'l-Mufaşşal* adlı şerhiyle bizzat müellifin başlattığı bu tür çalışmalar arasında kaynaklarda metnin seksen, şâhid beyitlerinin on dört şerhinden, üç muhtasarı ve dört nazmından bahsedilir. Eserin başlıca şerhleri arasında Zemahşerî'nin öğrencisi Muhammed b. Sa'd el-Mervezî'nin *el-Mufaşşal*, Kâsım b. Hüseyin el-Hârizmî'nin *et-Taḥmîr şerḥu'l-Mufaşşal* (Beyrut 1990), Ziyâeddin el-A'cemî'nin *Şerḥu'l-Mufaşşal* (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1102), Ebû'l-Bekâ İbn Yâfiş'in *Şerḥu'l-Mufaşşal* (Leipzig 1876-1886; I-X, Kahire, ts.), İbnü'l-Hâcib'in *el-İzâḥ fî şerḥi'l-Mufaşşal* (Bağdat 1402/1982), Muzhirüddin Muhammed'in *el-Mükem-*